

Humanister på offentlighetens arenor

Denna studie inleddes med utgivningen av Vilhelm Mobergs *Min svenska historia* sensommaren 1970. Vi ville med detta exempel åskådliggöra hur även de mest kraftfulla och namnkunniga författarna – ja, kanske särskilt de – ingick i stora, mångfasetterade kunskapssammanhang. För att deras verk skulle få genomslag i offentligheten krävdes det en samverkan mellan ett antal kunskapsaktörer, det fordrades en uppsättning kunskapsarenor och välfungerande infrastrukturer. Utan allt detta kunde inte kunskap sättas i rörelse i efterkrigssamhället.

Mobergs historieverk erbjuder samtidigt en ingång till den specifika epok som har stått i centrum för denna bok. *Min svenska historia* utkom mitt i det som har varit vår undersökningsperiod – åren mellan omkring 1960 och 1980 – och kom därmed till i en tid som rymde parallella former för cirkulation av humanistisk kunskap i Sverige. En ögonblicksbild från utgivningsåret 1970 visar hur det gamla och nya kunde samexistera.

Här fanns å ena sidan sedan länge etablerade kunskapsarenor för humaniora. Under strecket, Sigtunastiftelsen och arbetarrörelsens studiecirklar hade hittat sin form redan under det tidiga 1900-talet. Det rörde sig naturligtvis inte om en statisk verksamhet i något av dessa fall, men deras grundformer förblev i allt väsentligt intakta. Annorlunda var det med 1960-talets nyskapelser, såsom *Fråga Lund* och fackpocketböckerna. De grep i någon mån tillbaka på äldre traditioner av kunskapsförmedling men utnyttjade fullt ut nya mediala möjligheter för att åstadkomma en vitalisering av folkbildningen. Slutligen har vi det som var helt nytt i tiden. Just år 1970 avreglerades den svenska bokmarknaden, vilket möjliggjorde fri konkurrens. Detta ledde bland annat till etableringen av diverse fristående boklädor, exempelvis de socialistiska bokcaféerna, det första invigt i Lund 1970.

I denna bok har vi strävat efter att analysera detta större kunskapssammanhang genom att fokusera på en hel serie av arenor och aktörer som skapade förutsättningar för eller bidrog till cirkulation av humanistisk kunskap i efterkrigstidens Sverige. Det är nu dags att summera våra insikter, föra samman våra slutsatser och höja blicken.

Humaniora i efterkrigstidens offentlighet

Ett av syftena med boken har varit att empiriskt undersöka den betydelse som humaniora och dess företrädare hade i efterkrigssamhället, med huvudsaklig inriktning på ett antal offentliga arenor i 1960- och 1970-talens Sverige. Vårt kunskapshistoriska betraktelsesätt har gett oss möjlighet att ta ett stort grepp om denna fråga. Vi har härigenom kunnat blicka bortom universiteteten och de exklusivt akademiska miljöerna för att i stället analysera humanioras och humanisternas plats i offentligheten.

En av våra betydelsefulla, övergripande slutsatser är hur påtagligt närvarande humanister var i efterkrigstidens offentlighet. Vi har blottlagt en mångfald av kunskapsaktörer med olika utbildningsgångar, bildningsideal och ideologiska uppfattningar. De satte tydliga avtryck i en hel rad offentliga sammanhang under de efterkrigsdecennier som har stått i blickfånget för denna bok.

I bokens kapitel framtonar en mångfasetterad bild av humanioras offentliga närvaro, där humanistiska ämnesområden fungerade som självklar utgångspunkt för sinsemellan olikartade kunskapssammanhang. I allmänbildande public service-tv, kommersiell billigboksutgivning, borgerlig essäistik, kristen kulturjournalistik, socialdemokratisk folkbildning och marxistisk opinionsbildning hade humaniora en stark, om än inte statisk grundposition. I våra delstudier har vi därmed på ett allmänt plan kunnat ifrågasätta invanda föreställningar om humaniora som ett bortprioriterat kunskapskomplex, i skuggan av exempelvis efterkrigstidens teknologiska framstegsvurm eller välfärdssamhällets sociala ingenjörskonst.

Ytterligare en generell observation gäller humanioras skiftande motiv eller funktioner i efterkrigstidens offentlighet. Generellt sett tycker vi oss kunna urskilja fem olika syften med den samhälleliga cirkulationen av humanistisk kunskap under denna period. För det första fanns det en vilja

att bidra till en höjning av den allmänna kunskapsnivån i Sverige. Denna ambition var mest uppenbar i de utpräglade folkbildningssammanhangen och i utgivningen av fackpocketböcker, men kan sägas ha funnits med som en viktig aspekt i mycket av den verksamhet som vi har kartlagt. För det andra syftade cirkulationen till att utveckla individer och främja deras individuella bildningsprocess, något som inte är helt enkelt att separera från den förra punkten. Denna dimension var framträdande i det som kan benämnas som borgerlig och kristen kulturjournalistik. Individens möjlighet att förverkliga sin inneboende potential med hjälp av humanistisk förkovran var emellertid också en viktig komponent i delar av arbetarrörelsens folkbildningstradition.

Ett tredje närbesläktat motiv handlade om humaniora som grund för livsåskådning. I vårt kapitel om kristna humanister går det att finna många exempel på detta, men även åtskilliga av de kultursidesessäer som vi har tagit upp var skrivna som ett led i ett existentiellt utforskande. En fjärde funktion som vi har kunnat urskilja är humaniora som källa till underhållning och förströelse. Mest uppenbart var detta i ett tv-program som *Fråga Lund*, där de mediespecifika omständigheterna och konkurrensen från etermediernas nöjessatsningar banade väg för ett nytt format: underhållande kunskapsförmedling. Avslutningsvis går det att identifiera ett politiskt eller ideologiskt syfte med den humanistiska kunskaps-cirkulationen. Det kunde yttra sig i opinionsbildning, folkrörelsearbete eller mer direkt mobilisering. Vi har sett det i ABF:s studiecirklar och i den nya vänsterns bokcaféer men även i debattinlägg under strecket i *Svenska Dagbladet*.

Det säger sig självt att dessa fem motiv är resultatet av vår analytiska renodling. I praktiken går det inte helt att skilja dem åt och i många fall kunde två eller flera av dem sammanfalla. På en enskild kunskapsarena kunde ett visst syfte vara privilegierat, medan andra arenor rymde flera olika sorters cirkulation. På ett likartat sätt förknippades somliga kunskapsaktörer främst med ett visst motiv under det att andra hade bredare repertoarer och kunde spela olika roller på olika scener.

Den humanistiska kunskap som rörde sig i offentligheten var inte samma som återfanns vid universitetens humanistiska fakulteter. Det följer av våra kunskaphistoriska utgångspunkter att ett skifte från en genre, en form eller en institution till en annan potentiellt ändrar kunskapens

karaktär och innebörd. När humaniora framträdde på offentliga arenor var det alltså långtifrån alltid i samma skepnad som när de enskilda ämnena lärdes ut vid gymnasier eller universitet. Men det mer eller mindre systematiska offentliga utforskandet, analyserandet och tillägnandet av ämnen som historia, litteratur, filosofi och språk hörde fortfarande till det humanistiska kunskapsområdet.

Ett antal exempel åskådliggör hur humanistiska kunskapsaktörer kunde korsa gränser och röra sig relativt fritt när de uppträdde i offentligheten. Sten Carlsson, som i sin gärning som historieprofessor mest ägnade sig åt svensk socialhistoria, kunde som streckarskribent vidga sitt revir och skriva om utbildningspolitik, politiska memoarer och 1900-talets ideologier. Ännu mindre bundna till en viss disciplin var kritiker och essäister som Gunnel Vallquist, Göran Schildt, Erik Hjalmar Linder och Kerstin Anér. De kunde skriva om humanistiska och kulturella teman med varierande infallsvinkel, även om de vanligen hade en egen ämnesmässig tyngdpunkt. För deltagarna i *Fråga Lund* var det självskrivet att de skulle vara beredda att gripa sig an frågor som låg långt bortom den egna specialiteten. Här resonerade folklorister, latinister och historiker över tittarnas kluriga frågor tillsammans med forskare inom fysik, entomologi och klinisk neurofysiologi. För autodidakter som inte läst på universitet men ändå ägnade sig åt humaniora i bredare bemärkelse – såsom författaren Birger Norman eller ABF-mannen Vilgot Nilsson – var naturligt nog fakulteternas ämnesgränser av ringa betydelse. Och för aktörer på bokmarknaden – en pocketpionjär som Per I. Gedin, en förlagschef som Daniel Hjorth, de ideologiskt motiverade medarbetarna i bokcaférorelsen – var det aldrig en specifik akademisk disciplin som var huvudfrågan. För dem handlade det snarare om att främja utgivning och distribution av böcker som gynnade deras sak, oavsett om denna bottnade i folkbildningsnit, kommersiella intressen eller politisk övertygelse. För att nå dessa mål var varken ämnes- eller fakultetsgränser det väsentliga.

Själva frågan om humanioras relation till och gränsdragning gentemot andra kunskapsfält dök också upp vid återkommande tillfällen i 1960- och 1970-talens offentlighet. En viktig trop, aktualiserad av den svenska utgåvan av C. P. Snows bok, var ”de två kulturerna”. Vi har sett hur den bland annat apostroferades i *Fråga Lund*, fanns som tema i Aldus debattböcker

och utförligt behandlades i Erik Hjalmar Linders essäsamling *Bildning i tjugonde seklet* (1962). Överlag var vetenskapshistoria och människans förhållande till naturvetenskapen i ropet, särskilt under tidigt 1960-tal. Under strecket bereddes det en hel del plats åt decenniets rymdkapplöpning och i medierapporteringen om den så kallade pocketrevolutionen lyftes gärna naturvetenskapliga titlar fram som särskilt aktuella.¹ Vid närmare anblick var dock Aldus utgivning av historia, litteraturteori och språk en stabil ryggrad under i stort sett hela den 20-årsperiod då serien var aktiv. Snarare kan man alltså tala om en genomsyrande vilja till ämnesöverskridande dialog och tankeutbyte. Ryktet om "de två kulturerna" – som väsensskilda kunskapsfält – förefaller åtminstone i de här sammanhangen vara betydligt överdrivet.²

En annan central relation gällde förbindelserna mellan humaniora och samhällsvetenskap. I tidigare studier och översiktsverk framhävs det att samhällsvetenskaperna expanderade starkt under 1960-talet, bland annat manifesterat genom inrättandet av en egen fakultet. Likaså bidrog de samhällsvetenskapliga teoriernas intåg på klassisk humanistisk mark till att omforma många ämnen från sent 1960-tal.³ I den här boken har vi visat att denna lägesbild på många sätt är korrekt, men att det finns anledning att nyansera den och även beskriva förändringen med andra begrepp.

I vår rörelse genom boken, från åren omkring 1960 till åren omkring 1980, finner vi nämligen flera tecken på att gränserna mellan humaniora och samhällsvetenskap successivt luckrades upp, inte bara i akademien utan även i offentligheten. I början av perioden dominerade en klassisk humanistisk lärdomskultur. Den var i hög grad förhärskande i etermediernas folkbildning, i kultursidornas essäer och i utgivningen av fackpocketböcker. Här fanns det av hävd starka band till universitetets humanistiska fakulteter, inte minst genom personliga förbindelser. Sällan, om någonsin, ställdes det krav på att en typ av kunskapsförmedling skulle bidra till att förändra samhället eller kasta om maktordningar. Under det sena 1960-talet ser vi en rörelse mot ett mer humanvetenskapligt synsätt. Det kunde yttra sig i ett närmande mellan humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen eller en inkorporering av samhällsvetenskaplig teori och metod i humanistiska undersökningar. I många fall tillkom ett mer explicit politiskt eller ideologiskt engagemang. Med andra ord kan denna förändring

inte bäst beskrivas som en ren övergång från humaniora till samhällsvetenskap. Snarare muterade de humanistiska ämnena i mötet med samhällsvetenskap och i takt med att tiden skiftade karaktär; det såg vi till exempel i studiet av tidskriften *Tiden*. Vi bevittnar sålunda en rörelse från en äldre lärdomskultur till en samhällstillvänd humanvetenskap.⁴

Samtidigt kan vi, med vårt breda kunskapshistoriska perspektiv och vårt intresse för många parallella arenor, peka på samexistensen mellan flera typer av humanistisk kunskap i offentligheten. Inom arbetarrörelsens folkbildningsarbete, Aldus politiska utgivning och i bokcaféerörelsen kan vi förvisso se hur en samhällsengagerad humanvetenskap gjorde sig gällande från sent 1960-tal, men i *Svenska Dagbladets* understreckare och i tv-programmet *Fråga Lund* kunde en äldre humanistisk lärdomskultur under samma tid leva vidare i högönskelig välmåga. I den kristna deloffentligheten kunde samhällsengagemang och ett intresse för samhällsvetenskap förenas med klassisk humaniora. Dessa parallelliteter motsäger således alltför schematiska tolkningar om en övergång från en kunskapsordning till en annan. Det är inte heller så att vi kan belägga en helt rätlinjig rörelse i en viss riktning. Under 1970-talet kan vi identifiera en viss återkomst för humanistiska ämnen, inte minst i form av folkets historia och litteratur. Sålunda var lokalhistoria ett populärt studieområde i arbetarrörelsens studiecirklar medan tredje världens historia fick stort utrymme i de socialistiska bokcaféernas hyllor. Ett annat exempel är språkstudier, som blev ett allt viktigare inslag i ABF:s cirkelverksamhet under vår undersökningsperiod.

Sammantaget har vi i denna bok exponerat ett offentlighetens kunskapssystem som förband universiteten, etermedierna, pressen, bokförlagen, folkbildningsorganisationerna, kyrkorna och de politiska och sociala rörelserna. I detta stora, komplexa sammanhang spelade humanister en central roll både som individuella kunskapsaktörer och som förbindelse-länkar mellan olika arenor och deloffentligheter.

Kunskapshistorisk utveckling

Det andra syftet med vår studie har varit att fördjupa förståelsen av hur kunskap manifesterades i efterkrigssamhället. På så vis har vi begreppsligt och teoretiskt velat utveckla fältet kunskapshistoria, i synnerhet dis-

kussionen om kunskapsirkulation. Vi har gjort det genom att systematiskt fokusera på kunskapens aktörer och arenor, men också genom att belysa hur offentlighetens större system såg ut.

Vår bok innehåller ett rikt persongalleri. Det är ett medvetet val och korresponderar med vår strävan efter att lyfta fram den mångfald av personer som på olika sätt bidrog till att sätta humanistisk kunskap i rörelse under den aktuella tiden. Samtidigt riskerar de många namnen och individerna att stå i vägen för en mer allmän förståelse av vilka typer av kunskapsaktörer som befolkade efterkrigstidens offentlighet. För att föra samman våra iakttagelser och skärpa den analytiska blicken kommer vi här att diskutera aktörer på tre nivåer. Precis som i fallet med humanioras syften och funktioner är dessa inte ömsesidigt uteslutande, och ibland kan vi anlägga två eller tre perspektiv på samma personer. Gränsdragningarna är som så ofta svåra. Med detta sagt följer här tre sätt att förstå humanister i efterkrigstidens offentlighet.

Ett första synsätt tar fasta på kunskapsaktörens *utbildning* och relation till akademisk humaniora. Härvidlag finns det skäl att skilja mellan några huvudsakliga typer. För det första har vi att göra med universitetsföreläsare, främst professorer och docenter som gjorde populärvetenskapliga insatser i offentligheten. Här finner vi inte så få av pocketbokförfattarna, streckarskribenterna och akademikerna i tv:s folkbildningsprogram – däribland Erik Lönnroth, Victor Svanberg, Gerhard Bendz, Ingemar Hedenius och många, många fler. Denna grupp utgjordes i princip enbart av män. För det andra har vi kunskapsaktörer med akademisk examen i humaniora (eller åtminstone humanistiska studier vid universitet) men som gjorde karriär utanför den akademiska världen. Det är en stor, brokig skara med föreläsare inom i stort sett alla bokens kapitel. Hit hörde många av förlagens chefer och redaktörer, tidningarnas kritiker och kulturjournalister, etermediernas programledare och programmakare, bokcaféernas aktivister och förgrundsgestalter: Alf Ahlberg, Erik Hjalmar Linder, Kerstin Anér, Gunnar Gunnarson, Paul Lindblom, Gunnar Sandin och åtskilliga andra. För det tredje har vi en grupp autodidakter. Inte minst möjliggjorde det skönlitterära samtalet och några av de deloffentligheter som vi har urskilt – tydligast var det inom arbetarrörelsen – för personer utan högre utbildning att ta plats och agera som humanistiska

kunskapsaktörer. Vi har bland annat uppmärksammat Vilgot Nilsson, Olle Nylander, Birger Norman och Artur Lundkvist.

Ur det andra perspektivet utkristalliseras snarare ett antal humanistiska *yrken* eller tjänstekategorier. Det fanns alltså vissa typer av avlönade arbeten som humanister kunde ha och som var avgörande för kunskapscirkulationen i stort. Ett centralt yrke var skribentens. I flera av kapitlen har professionella textförfattare stått i förgrunden, oavsett om de har skrivit böcker för Aldusserien, essäer i dagspress eller recensioner i kulturtidskrifter. Två andra, delvis närbesläktade humanistiska yrken var redaktörens och översättarens. Även dessa har dykt upp på flera av våra arenor och i våra deloffentligheter; bland många exempel kan vi nämna så vitt skilda figurer som Anne-Marie Thunberg, Gunnar Fredriksson, Leif Carlsson och Gunnar Olofsson. Ibland befrämjade, aktiverade eller introducerade de humanistisk kunskap; ibland agerade de grindvakter och bidrog till att utesluta vissa idéer, strömningar eller författarskap.⁵ Ytterligare ett yrke är det som med en ganska allmän beteckning kan kallas organisatörer. Det rörde sig om dem som var anställda för att främja utvecklingen av en organisation vars syfte var att cirkulera humanistisk kunskap. Pocket- och tv-entreprenörer räknar vi hit, men även de som förestod en fysisk arena (en Olov Hartman), byggde upp en folkbildningsverksamhet (en Vilgot Nilsson) eller startade ett bokcafé med marxistiska förtecken (en Ingvar Blomberg). Slutligen har vi det yrke som vi i kapitlet om etermedierna benämnde kunskapens scenarbetare. Till denna grupp räknade vi dem som sällan hördes i etern eller syntes i rutan men som verkade i kulisserna: scriptor, biträden, sekreterare, amanuenser, producenter. Dessa, inte sällan osynliggjorda kunskapsaktörer återfanns även i bokförlagen, i tidningsvärlden och i folkbildningsrörelsen. Många av dem har inte lämnat tydliga spår efter sig, och det finns skäl att tro att andelen kvinnor här var betydligt högre än bland de synliga aktörerna. Så tycks till exempel fallet ha varit för Ursula Richter, Maud Reuterswärd och andra av etermediernas scenarbetare.⁶

Ett tredje sätt att förstå humanisternas närvaro är att fokusera på den *roll* som de spelade i offentligheten. Om yrkesbeteckningen syftade på det oftast avlönade arbete som en person utförde, handlar rollen om humanistens funktion eller framträdelseform i det offentliga rummet. En klassisk

roll är den som offentlig intellektuell, vanligen en person som i kraft av sin teoretiska eller akademiska skolning griper in i debatten och tar ställning i samtidens stora frågor. De intellektuella har inte stått i centrum för denna studie – tvärtom har vi velat bredda synsättet – men likafullt kan vi finna personer som lever upp till kriterierna i pocketbokutgivningen, kultursidesmaterialet, bokcaféerna och den kristna kultursfären.⁷ En annan roll var den som entreprenör, här förstått som en initiativkraftig och ofta uppfinningsrik person som fann nya möjligheter för humanistisk kunskaps-cirkulation. Per I. Gedin och Gunnar Ollén spelade självklart denna roll, men vi har även mött Gunnar Sandin och Karin Lentz i bokcaféerörelsen, låt vara att dessa nog hade värt sig mot entreprenörsepitetet. En helt annan sorts roll var introduktören. Typiskt sett hade denna form av kunskapsaktör djup förtrogenhet med ett språk och en kulturkrets som låg bortom det svenska sammanhanget. Gunnel Vallquists introduktioner av författarskap från den katolska och romanska världen är ett tydligt exempel; Artur Lundkvist spelade en likartad roll när det gällde latinamerikansk litteratur i Sverige. En snarlik roll var brobyggaren, men med den skillnaden att det här inte gällde att föra samman världar som var geografiskt eller lingvistiskt åtskilda. I stället kunde det handla om att överbygga klyftan mellan humaniora och naturvetenskap eller mellan sekulär och kristen humanism. Erik Hjalmar Linder passar väl in på denna beskrivning. Denna rollista är inte uttömmande och kan utan problem förlängas: vi skulle kunna lägga till humanisten som underhållare, humanisten som expert, humanisten som folkrörelseaktiv etcetera.

I internationell forskning om humanioras historia, och ännu mer i vetenskapshistoria i stort, har personabegreppet använts flitigt i många nyare studier.⁸ Vi har också funnit det fruktbart att göra det vid några tillfällen, exempelvis för att karakterisera hur tv-professorerna agerade i *Fråga Lund*. Mer generellt används personabegreppet i många fall för att analysera det som vi ovan kallar humanistens roll i offentligheten. Vår analytiska modell – med kombinationen av utbildning, yrke och roll – erbjuder emellertid en bredare palett än många personastudier gör. Genom att kombinera de tre aspekterna kan vi presentera en rik aktörsrepertoar och urskilja större, sammansatta kontexter där många typer av individer bidrog till att både producera och cirkulera humanistisk kunskap.

När vi analyserar dessa större sammanhang kan vi urskilja ett antal interaktionsformer, det vill säga mönster för hur kunskapsaktörerna förhöll sig till varandra. Vi kan kalla de tre viktigaste för samspel, samexistens och separation. Med *samspel* menar vi det gemensamma handlande som inbegreper olika parter som tillsammans åstadkom cirkulation av humanistisk kunskap. En typisk figur härvidlag var förlagsredaktören: han eller hon behövde inte bara sina författare, utan stod dessutom i mer eller mindre tät kontakt med kritiker, tidningsredaktörer, bokhandelsföreträdare och andra i tidens facklitterära kretslopp.⁹

En annan form av interaktion var *samexistens*. I detta fall var det fråga om en avsevärt lägre grad av utbyte och beroende. Snarare rörde det sig om aktörer som verkade inom samma sfär men som antingen hade en tydlig arbetsdelning eller som knappt alls interagerade med varandra. Deras vägar korsades vanligen inte, men för oss som utanförstående betraktare är det uppenbart att de ingick i samma kontext och att de alla bidrog till att befordra humaniora i offentligheten.

Inom ett kunskapssystem kan vi också tala om en form av *separation*. Det innebär att kunskapsaktörer på grund av sociala eller andra normer var placerade på en viss position i en hierarki som de inte med självklarhet kunde förändra. Som grund för separation var genus en starkt utslagsgivande social kategori.¹⁰ I etermediernas folkbildningsprogram har vi exempelvis erfart hur de ledande, utåtriktade gestalterna tenderade att vara män, medan kvinnor med humanistisk utbildning figurerade i kulisserna. Det fanns kvinnor som gick från osynlighet till synlighet under loppet av sin karriär, men de hörde till undantagen. Det fanns också en liten grupp kvinnor som trots samhällets genusordning kunde hävda sig synnerligen väl som offentliga kunskapsaktörer under 1960- och 1970-talen och spela samma roller som många namnkunniga män.

Om vårt första generella bidrag till den kunskapshistoriska principdiskussionen rör aktörerna handlar det andra om arenabegreppet. I bokens inledning argumenterade vi för att en kunskapsarena kan förstås som en plats som erbjuder möjlighet och sätter gränser för cirkulation av kunskap. I så måtto fungerar den som en mötes- eller åskådningsplats för en viss typ av kunskapsaktörer och en viss typ av publik. För att den ska kunna vara en arena för samhällelig kunscirkulation bör den ha ett visst mått av

stabilitet och beständighet. Ur analytisk synpunkt erbjuder arenabegreppet ett konkret verktyg för att studera cirkulation. I bokens empiriska studier har vi utforskat ett antal olika kunskapsarenor och demonstrerat hur de har fungerat. Närmare bestämt har vi analyserat arenor på tre olika nivåer.

I de första kapitlen stod tre större mediala kunskapsarenor i centrum. Tv:s och radios underhållande folkbildningsprogram hade sina mediala och genremässiga särdrag och det gällde även för pocketbokserier och kultursidesessäer. Fackböcker och understreckare riktade sig till en något mer specifik publik medan etermediernas program hade en omfångsrik och mer otydlig målgrupp. Vad alla dessa mediala arenor hade gemensamt var deras betydande räckvidd och stora nationella genomslag. I våra studier av deloffentligheter har vi också stiftat bekantskap med andra mediala arenor, som dock hade mer begränsad spridning. Utan att de utkom i enorma upplagor spelade tidskrifter som *Vår Lösen*, *Tiden* och *Zenit* en väldigt stor roll inom just sina kretsar. Det fanns förstås andra mer bekanta och bredare kulturtidskrifter under den här tiden som vi enbart rört vid flyktigt, men arenor som *Bonniers Litterära Magasin* och *Ord & Bild* var naturligtvis högst betydelsefulla för humanister utanför universiteten och för humaniora i offentligheten.¹¹

På en andra nivå har vi analyserat fysiska arenor, det vill säga konkreta, geografiskt fixerade platser där människor träffades och interagerade. I bokens tre avslutande empiriska kapitel har vi undersökt Sigtunastiftelsen, Folkets Hus i Göteborg samt bokcaféerna i Lund respektive Stockholm. I samtliga fall var det här platser där kunskapsaktörer mötte sina publikers på ett mer handgripligt sätt än vad som var fallet på de större mediala arenorna. Notabelt är även att de alla ingick i en deloffentlighet. Möjligen var de fysiska arenorna av speciell betydelse för att just bygga upp och vidmakthålla särskilda segment av offentligheten. Den sociala samvaron och det omedelbara utbytet mellan olika typer av aktörer och publikers gav förutsättningar för att skapa och hålla samman specifika kunskapsgemenskaper. Fysiska kunskapsarenor som inte nödvändigtvis hörde till en speciell deloffentlighet har inte varit i fokus här, men museer och offentligt finansierade kulturhus eller bibliotek är andra sådana inrättningar vars historiska funktion för kunskaps-cirkulation också skulle kunna sättas under lupp.

Avslutningsvis har vi behandlat studiecirkeln som en form av arena i en mer abstrakt mening. De enskilda studiecirkelarna var måhända snarare att betrakta som fysiska arenor, företrädesvis dock avsevärt mer tillfälliga och tidsbegränsade än de vi uppmärksammade på den föregående nivån. Där emot var studiecirkeln som generell företeelse inom exempelvis arbetarrörelsen ett stabilt pedagogiskt forum under stora delar av 1900-talet. Vi ser den som en form av kunskapsarena som låg utanför de etablerade utbildningsinstitutionerna. I ABF:s fall ingick även denna i en deloffentlighet, som dock under 1960- och 1970-talen ingalunda var ett randfenomen utan en del av samhällelig kunskaps-cirkulation som involverade hundratusentals människor i Sverige. Många av dem skulle aldrig komma i direktkontakt med akademisk humaniora. ABF har här varit vårt exempel, men studiecirkeln som abstrakt arena fanns inom alla studieförbund.¹²

Vid sidan av denna uppdelning kan de olika arenorna sägas ha riktats åt skilda håll. Några av dem överlappade med politiska debattarenor och upplät sin plats åt ideologiska inlägg; det gällde delvis för bokcaféerna, ABF och Under strecket. Andra hade snarare ett släktskap med nöjets och underhållningens världar, tydligast i etermediernas folkbildande underhållningsprogram. Åter andra låg närmare akademisk humaniora, även om de befann sig utanför universiteten. Det gällde onekligen för en del kultur-essäistik och i inte så få fackpocketböcker där professorer och andra akademiska humanister mer eller mindre kunde radera fotnoterna ur sina vetenskapliga arbeten och låta trycka texterna i offentliga sammanhang. Det ligger här nära till hands att jämföra med vårt ovanstående resonemang om humanioras skiftande funktioner. Uppenbart är att offentlighetens humanistiska kunskap framträdde i många olika skepnader, tjänade olika syften och hade olika typer av verkningar.

Med vårt angreppssätt har vi, som framgick i inledningen, velat kasta ljus över detta vidare offentliga efterkrigslandskap. Vi har belyst ett stort

● **DEN FEMINISTISKA ORGANISATIONEN** Grupp 8 skapade från det sena 1960-talet och framåt en egen deloffentlighet med tidskrifter, bokutgivning och politiska aktiviteter. Bilden är tagen vid en demonstration i Stockholm den 8 april 1972.

✓ Vi är trötta på

— att få jobbsist

— att sparkas först

— att daghemsköa

— att dubbelarbeta

antal arenor och aktörer, fler än vad som av hävd brukar rymmas inom ramen för liknande typer av studier. Emellertid är inte heller vår undersökning helt uttömmande, utan formad av våra vetenskapliga utgångspunkter och de urvalsbeslut som alltid måste fattas. Det är till exempel påtagligt hur tätt knutna våra arenor och deloffentligheter var till städernas och universitetsorternas lärosäten, medier och förlag. Landsbygdens och småstädernas realiteter har vi däremot inte haft så mycket att säga om. Andra forskare kan med fördel analysera hur boklädor, bibliotek, föreläsningsföreningar, landsortstidningar och folkhögskolor fungerade som kraftcentraler i en lokal eller regional kunskapsirkulation.¹³

Vi har även sökt täcka ett relativt brett ideologiskt spektrum. Liberala och borgerliga röster har samsats med socialdemokratiska och marxistiska. Flera har saknat en tydlig politisk profil. Även här hade det emellertid gått att skåda ännu vidare än vad vi har förmått. Tidens kvinnorörelse, som började växa sig stark åren omkring 1970, vore med sina tidskrifter, kampanjer och andra aktiviteter ett fruktbart kunskapshistoriskt studieobjekt.¹⁴ Likaså hade en annan av 1970-talets politiska framryckningar – förkroppsligad av Centerpartiet och Thorbjörn Fälldin – förtjänat undersökningar utifrån våra premisser.¹⁵

Trots bredden i ansatsen finns det naturligtvis också andra kunskapsarenor där humaniora hade given hemortsrätt men som vi inte har analyserat. Det gäller sådant som konstmuseer, kulturhistoriska museer, historiska museer och myntkabinett. De hade alla kopplingar såväl till akademiska discipliner (etnologi, konstvetenskap, arkeologi, numismatik etcetera) som till en kommersiell värld av samlare, konsthandlare och antikvetsaffärer.¹⁶ Ytterligare en typ av humanistiska arenor var de svenska medelhavsinstituterna i Athen, Istanbul och Rom. En undersökning av deras publika aktiviteter hade kunnat fördjupa förståelsen av relationen mellan å ena sidan ett antal närbesläktade humanistiska ämnen (antikens kultur och samhällsliv, klassisk arkeologi, klassiska och orientaliska språk med flera) och å andra sidan den svenska allmänheten.¹⁷

Slutligen ska vi återknyta till inledningens diskussion om offentligheten och dess beståndsdelar. Vår utgångspunkt har varit att välfungerande demokratisk och kulturell offentlighet förutsätter en uppsättning mer eller mindre stabila mötes- och åskådningsplatser. Annars kan människor inte

ta del av och delta i det som Jostein Gripsrud talar om som ”det allment tilgjengelige rommet av samtaler og erfaringer”.¹⁸

I en mening är då kunskapsarenor en avgörande beståndsdel för att ett samhälles offentlighet ska fungera. Detta gäller både den bredare nationella offentligheten och de deloffentligheter vi har undersökt. I det senare fallet handlar det om att vissa kunskapsarenor, fysiska och mediala, kan vara helt vitala för ett segment av befolkningen, utan att de nödvändigtvis är särskilt synliga för den övriga delen av samhället. Samtidigt fanns det ofta en dynamik vad gällde utbyte dessa offentligheter emellan och hur aktörer rörde sig. Ledande socialdemokrater var berömda eftersom de syntes i nyhetsmedier, men viktigt för dem och den snävare kretsen var också vad de skrev i tidskriften *Tiden* eller att de besökte en lokal kunskapsarena i form av ett Folkets Hus. Vi har sett hur vissa kristna sammanhang var betydelsefulla för framodlingen av en stark grupp skribenter som också tog plats i och byggde relationer till den sekulära offentligheten. På liknande vis är det bekant hur många personer kring den nya vänstern och 1970-talets alternativa offentlighet – som då medvetet slog vakt om en egen deloffentlighet med alternativa medier, mötesplatser och organisationer – utifrån dessa erfarenheter ”marscherade” till viktiga positioner inom politik, universitet och inte minst den större kulturella och mediala offentligheten.

Utifrån detta perspektiv kan man mycket väl se kunskapsarenor som en form av infrastruktur för offentligheten. I den mån vi använt begreppet infrastruktur har vi dock sett det som något än mer grundläggande, som de artefakter och system som möjliggör arenor och därmed det offentliga samtalet. Det har inte varit huvudfokus i vår undersökning, men för att på djupet förstå vad som gör kunskapscirkulationen möjlig kan infrastruktur-begreppet vara användbart.

Medie- och teknikhistoriska teoretiker har understrukit hur infrastruktur kännetecknas av att vara något grundläggande, beständigt och vardagligt, ja, till och med framstå som tråkigt – om man ens ägnar infrastrukturen någon uppmärksamhet; ofta förblir den osynlig.¹⁹ John Durham Peters har också påpekat hur infrastruktur kan vara både enskilda objekt och större system, liksom både ”hård” (en dammanläggning) och ”mjuk” (en hemsida).²⁰ I vårt fall kan vi se att det under kunskapsarenorna, för att

dessas ska kunna fungera, finns infrastruktur i form av organisatoriska och materiella fundament. Tryckerinäring, bokmarknad, press- och postväsende, etermedier med alla deras byggnader, tekniker och produktionsformer är de ofta obeaktade förutsättningarna för kunscapscirkulation på offentlighetens arenor. Närmar man sig dessa grundstrukturer och förändringarna i deras funktionssätt skapas än större möjligheter till undersökningar, dock med något annan tyngdpunkt än den vi haft i den här studien.

Utblickar i tid och rum

Vid sidan om våra två mer distinkta syften – att undersöka humaniora i offentligheten och utveckla den kunscapshistoriska analysapparaten – bidrar vi med våra studier till en mer generell förståelse av den svenska efterkrigsepoken, delvis genom att utnyttja forskning om Västtyskland. Med vårt fokus på tiden före internets allmänna genombrott kan vi även ställa dagens alltmer digitala tillvaro i ett historiskt perspektiv.

Det svenska efterkrigssamhället har stått i blickfältet för våra studier. För att undvika metodologisk nationalism och ge perspektiv har vi återkommande använt oss av Förbundsrepubliken Tyskland som en referenspunkt. Vi har sett de västtyska fallen som en analytisk resurs för oss, ett metodiskt grepp för att kunna anlägga ett utifrånperspektiv på den svenska kunscapscirkulationen och berika förståelsen av Sverige under 1960- och 1970-talen.

I bokens inledning konstaterade vi att det förelåg både viktiga skillnader och likheter mellan Sverige och Västtyskland ifråga om förutsättningarna för offentlighetens humanister. Å ena sidan hade de västtyska humanisterna av hävd en stark ställning i samhället samtidigt som de bar på ett arv som hade betydelse för den nationella identiteten, positivt såväl som negativt. Å andra sidan fanns det klara likheter mellan de båda ländernas kunscaps- och mediasystem under vår period: den nationella offentligheten dominerades av press med stora upplagor, radio och television enligt en public service-modell och ett antal väletablerade bokförlag, medan skol- och universitetsväsendet i allt väsentligt drevs i allmän regi. Med detta som generell fond går det att lyfta fram vissa intressanta slutsatser från våra studier.

Det fanns under efterkrigstiden, troligen i ökande grad ju närmare vi kom slutet av perioden, en skillnad i vilka som var de tongivande bärarna av humanistisk kunskap i de båda länderna. I hög grad kan divergensen förklaras med olikheter i de två samhällenas sociala strukturer. I västra Tyskland fanns det ett starkt, förhållandevis brett förankrat skikt av *Bildungsbürgertum* som ännu under 1970-talet hade en stabil ställning vid universitetens humanistiska fakulteter, dagstidningarnas kulturredaktioner och de stora bokförlagen.²¹ Denna bildade borgerlighet existerade också i Sverige – vi har exempelvis mött den bland understreckarnas upphovspersoner och läsare – men mycket tyder på att det rörde sig om ett avsevärt tunnare skikt som dessutom successivt förlorade i inflytande. I Sverige kunde man inom kulturlivet, offentligheten, förvaltningen och den akademiska världen i stället bevittna framväxten av nya dominerande grupper. De kunde ha socialistiska, socialdemokratiska eller liberala värderingar men förenades vanligen i en kulturradikal reformvilja med sekulära, rationalistiska och egalitära förtecken.²²

Skillnaderna mellan Sverige och Västtyskland gav humanisterna olika villkor att verka i det offentliga rummet. Jens Ljunggren har i titeln till sin studie av 68-rörelsen, *Inget land för intellektuella* (2009), fångat den relativa avsaknaden av klassiska intellektuella i Sverige.²³ Möjligen kan vi på ett liknande sätt konstatera att den svenska offentligheten inte var ett land för den bildningsborgerliga professorn. Exklusiva, elitistiska lärdomsreservat var i alla händelser relativt sällsynta i Sverige, och den professorstyp som Paul Nolte karakteriserade i sin bok om Thomas Nipperdey (se vårt inledningskapitel) blev allt mindre vanlig i Sverige ju längre efterkrigstiden framskred. Den egalitära, demokratiska utbildningssyn som genomsyrade 1970-talets svenska högskolepolitik skyndade på denna förändring. Till skillnad från i Västtyskland inledde den traditionsbejakande professorskåren inte heller en samlad motoffensiv.²⁴

Det fanns också djupare, underliggande strömningar som kan förklara varför humaniora i offentligheten tog sig speciella uttryck i Sverige. Folkbildningstraditionen hade, som vi har påpekat i flera kapitel, sina rötter i 1800-talet och var starkare i Sverige och övriga nordiska länder än i exempelvis Centraleuropa. Den svenska arbetarrörelsens folkbildningsarbete, i synnerhet dess många studiecirklar, hade ingen direkt motsvarighet i

Västtyskland. Den tidiga institutionaliseringen och fortsatta utvecklingen av offentligt stöd till studiecirklar, kontinuiteten i arbetarrörelsens bildningsverksamhet och den starka ställning som rörelsen hade i samhället i stort bidrog till att folkbildningsarbetet inom ABF närmast blev en massrörelse, trots sin koppling till en specifik deloffentlighet.

Även om socialdemokratin också spelade stor roll i Förbundsrepubliken – i synnerhet från det sena 1960-talet och framåt – var den starkaste politiska kraften i Västtyskland snarast kristdemokratin. Detta avspeglar även en skillnad mellan länderna. Medan man i det bikonfessionella Västtyskland upplevde en *Rechristianisierung* efter kriget talades det i det svenska fallet snarast om en *Entchristlichung*, ett avkristnande.²⁵ Teologer och kyrkomän backade ett steg från den bredare offentligheten i Sverige. Samtidigt ska det hela inte överdrivas; som vi har sett fanns det en levande kristen kultursfär, inte minst med många profilerade humanister, vilken som deloffentlighet brottades med sin relation till det sekulära samhället. De frågor som blev aktuella i denna brottningskamp liknade dem som diskuterades i det västtyska fallet.²⁶

När det gäller de båda bokmarknadsrelaterade exempel som vi presenterat i boken – pocketböcker och bokcaféer – är det bestående intrycket snarast de många likheter som förelåg mellan svenska och västtyska förhållanden. Förbundsrepublikens bokmarknad skilde sig på flera avgörande punkter från sin svenska motsvarighet, som var mindre och mer perifer men som å andra sidan inte hade urholkats till följd av krig och politiska förföljelser. Desto mer intressant att konstatera är att såväl populärvetenskapliga pocketböcker som socialistiska bokcaféer var fenomen som satte tydligt avtryck på både svensk och västtysk bokmarknad under 1960- och 1970-talen.²⁷

Skillnaderna mellan de två länderna återfanns även i anslaget eller tonen i offentligheten. Den folkbildningens vitalisering som ägde rum i 1960-talets svenska etermedier kunde inte bevitnas på samma sätt i Västtyskland. Den seriösa kunskapsförmedlingen, grundlagd under de första efterkrigsårens återuppbyggnadsskede, fortsatte att spela en framträdande roll i tablåerna. Även om en viss uppmjukning kunde skönjas i början av 1960-talet var professorsföredrag och intellektuella utläggningar vanliga i radions *Nachtprogramme*. Televisionens intåg stöpte förvisso även om det

västtyska medielandskapet och förde in underhållningen som ett centralt modus. Intrycket är samtidigt att den hierarkiska, allvarsamma kunskapsförmedlingen var starkare i Förbundsrepubliken än i Sverige.²⁸

Det är inte långsökt att hävda att dessa skillnader mellan de två länderna kan härledas ur de politiska erfarenheterna. I andra världskrigets efterdyningar strävade tongivande intellektuella, kulturpersonligheter och politiker efter att åter inlemma de västra delarna av Tyskland i en västerländsk kulturgemenskap efter åren av nazistiskt barbari. I formeringen av denna *Abendlanddiskurs* under sent 1940-tal och in på 1950-talet var humanistiska ämnen som litteratur, konst, filosofi och historia viktiga.²⁹ Detta gällde bland annat Ernesto Grassis pocketbokserie, radions föredragsverksamhet och nygrundade kulturtidskrifter som *Der Ruf* och *Die Wandlung*. Ja, humaniora hade här en högst påtaglig samhällsuppgift: att bearbeta ett nationellt trauma och återföra tyskarna till kretsen av civiliserade kristna européer. När tidsandan småningom skiftade levde en del av detta kulturkonservativa arv vidare, samtidigt som de tyska *Geisteswissenschaften* fick nya samhällsuppgifter åren omkring 1960. I den offentliga uppgörelse med nazismens brott som nu på allvar inleddes kom de kritiska humanvetenskaperna att spela en viktig roll.³⁰

De svenska erfarenheterna var väsensskilda. Visserligen fanns det svenska humanister som anammade liknande vetenskapliga ideal som de västtyska kollegorna under den tidiga efterkrigstiden – Alf Ahlberg skulle kunna tjäna som exempel – men de ingick inte i ett större nationellt projekt som var fallet i det södra grannlandet. Inte heller kunde en yngre generation svenska forskare under 1960-talet lämna kritiska bidrag till en uppgörelse med det egna landets katastrofala historia. Svenska efterkrigshumanister saknade i så måtto ett skarpt samhällsuppdrag. Som Hampus Östh Gustafsson har argumenterat för ägde tvärtom en diskursiv marginalisering av humaniora rum i Sverige från slutet av 1950-talet och framåt. Humanisterna och deras verksamhet hade inte en given plats i den planeringsrationella regimen som under 1960-talet tog ett allt fastare grepp om det svenska välfärdssamhället.³¹

Med andra ord kommer vi till konklusionen att de svenska humanisterna hade en stark närvaro på de offentliga kunskapsarenorna, men deras större nationella uppgift blev under loppet av 1960- och 1970-talen alltmer

otydlig ur ett samhälleligt perspektiv. I början av perioden, när en klassisk lärdomskultur ännu var förhärskande, var detta inte något problem, men i takt med att förväntningarna på vetenskapen förändrades och nya intellektuella ideal tog form ställdes andra krav även på humaniora, inte minst av många yngre akademiker. En ny, mer samhällstillvänd humanvetenskap var ett svar på detta. Under 1970-talet började, som Östh Gustafsson har visat, ett antal röststarka humanister bejaka sin marginalisering för att därigenom kunna odla en självständig, kritisk roll. Vi vill tro att denna krisberättelse kunde växa fram och etableras eftersom humanisterna var så närvarande och välförankrade i olika delar av det offentliga rummet. De förfogade över arenor, deloffentligheter och infrastrukturer i form av kultursidor, radioprogram och boklådor som kunde utnyttjas för dessa syften. En ny kollektiv identitet kunde inte ha uppstått ur tomma intet.

Sammanfattningsvis har vi med hjälp av det västtyska perspektivet kunnat få en klarare bild av det svenska fallet. Vår utgångspunkt har varit att det förelegat grundläggande strukturella likheter mellan Sverige och Förbundsrepubliken i medie- och utbildningshistoriskt hänseende. Till exempel var likheterna mellan Sverige och Västtyskland klart större än mellan Sverige och det amerikanska samhället. Däremot fanns det ett antal andra faktorer som präglade humanisternas status och roll i offentligheten och som bidrog till skillnader mellan länderna: olikheter ifråga om samhällets sociala struktur, religionens betydelse, folkbildningens traditioner och – förmodligen mest av allt – erfarenheter av 1900-talets historia.

Om vi åter vänder blicken mot Sverige aktualiseras frågan om hur våra studier kan kasta nytt ljus över efterkrigstidens historia i stort. I centrum har perioden mellan åren omkring 1960 och det sena 1970-talet stått. För historiker har detta skede varit föremål för olika typer av tolkningar, men precis som vi påpekade i inledningen har några av dem varit särskilt dominerande. I litteraturen om den politiska, sociala och ekonomiska historien förläggs de socialdemokratiska rekordåren och välfärdssamhällets zenit hit – en period av sociala reformer och stark ekonomisk tillväxt som varade fram till oljekrisen.³² I idé- och kulturhistoriska studier framtonar bilden av en högmodernitetens epok med ett utpräglat rationalistiskt etos som övergick i vänsterradikalism, vilken i sin tur möjliggjorde 1970-talets

nya politiska strömningar: feminism, miljörelse, en ny borgerlig offensiv etcetera.³³

Vi har i denna studie gett en kunskapshistorisk bild av perioden. Den vederlägger inte de övergripande tolkningar som har formulerats i tidigare forskning men vi uppmärksammar andra aspekter av epoken och bidrar därmed till en mer sammansatt berättelse. Vi har lyft fram humanisternas roll i offentligheten och deras betydelse för samhällelig kunscpscirkulation. Vidare har vi undersökt förutsättningarna för opinionsbildning, åsichtsformering och kunscpscförmedling. I detta sammanhang har vi kunnat slå fast att det ägde rum en grundläggande förskjutning – från en humanistisk lärdomskultur till en samhällstillvänd humanvetenskap – samtidigt som vi har kunnat belägga fortlevnad och samexistens av olika kunscpscformer.

Vår undersökningsperiod har inget tydligt slut, ingen definitiv ändpunkt. Snarare tycks mycket ha varit sig likt under de följande två decennierna, även om det skedde stora rörelser under ytan: folkbildningsarbetet förändrades, bokcaféerna avvecklades, tv-landskapet stöptes om efter en kommersiell logik. Även om offentlighetens fundament bestod hamnade nya problem och betraktelsesätt i centrum. Genom Philipp Felschs studie av Merve Verlag kan vi ta del av teoriboomens fortsättning efter vänster-radikalismens höjdpunkt och in i postmodernismens 1980-tal.³⁴ I denna bok gör vi halt innan dess, men det hade onekligen varit intressant att följa spåren framåt i tiden, mot *Kris* och *Dagens Nyheter*s kultursida, mot Bokförlaget Daidalos och Brutus Östlings bokförlag Symposion, mot nya fysiska och mediala arenor.³⁵

På ett mer övergripande plan finns det all anledning att vidare undersöka om det trots allt ägde rum en grundläggande omvandling av det offentliga kunscpscsystemet under 1900-talets sista decennier. Johan Strang har poängterat att staten hade ett ovanligt stort inflytande över kunscpscskirkulationen under den period som vi har analyserat, 1960- och 1970-talen: universiteten och utbildningsväsendet drevs i statlig regi, statligt anställda experter deltog i utformningen av välfärdssamhället och så vidare. Strang understryker dock att det inte handlade om en omnipotent stat som dikterade villkoren. Snarare, argumenterar han, handlade det om en ”intricate corporatist model of knowledge, where science and experts,

on the one hand, and social movements and voluntary associations, on the other, were engaged in constant negotiations with state representatives”.³⁶ Denna bok kan tillhandahålla många exempel på just dessa förhållanden. Emellertid, fortsätter Strang, finns det tecken på att den kunskapsregim som dominerade under vår period – det vill säga den specifika konstellation av politisk makt, juridiska normer och vetenskaplig kunskap som var förhärskande – löstes upp i övergången till 1980-talet och ersattes av en ny ordning. Måhända kan vi tala om en nyliberal kunskapsregim.³⁷

Under åren omkring 2000 förefaller offentligheten ha ömsat skinn och förutsättningarna för cirkulation av kunskap skiftade hastigt. Ännu saknas helgjutna, samtidshistoriska studier av denna transformation, men ett antal faktorer tycks ha påverkat villkoren för kunskapsaktörer i offentligheten, kanske i synnerhet för humanister. En fundamental förändring kan härledas ur den digitala omvandlingen och med tiden framväxten av nya sociala medier. En följd, menar olika betraktare, har blivit en balkanisering av offentligheten där de gemensamma ytorna för kunskapsförmedling tenderar att bli färre. Samtidigt har universitetets inre liv förändrats. Forskarutbildningen reformerades under det sena 1990-talet och strax därefter sköt internationaliseringen av humanvetenskaperna fart, med delvis nya publiceringsmönster och en större benägenhet bland kultur- och samhällsforskare att publicera sig på engelska i facktidskrifter snarare än att rikta sig till en bred svenskspråkig allmänhet. Många av de arenor och deloffentligheter som var så betydelsefulla under efterkrigsdecennierna försvagades eller försvann i denna omvandling.³⁸

Som så ofta i historiska transformationsprocesser lever samtidigt åtskilligt av det gamla vidare, om än i ny eller annan skepnad. I en studie av ett brett urval av understreckare från åren 2005–2010 har Urban Lundberg visat att *Svenska Dagbladets* essäsida i allt väsentligt fortsatte att vara en plattform för humanistisk kunskapsförmedling, med starkt bibehållen anknytning till den verksamhet som bedrevs vid landets universitet. Humaniora var under det nya seklets första årtionde alltjämt det klart största kunskapsfältet – över 70 procent av streckarna kan hänföras hit – och påfallande många av skribenter var även att betrakta som humanister enligt definitionerna i denna bok. Kontinuiteten är således ytterst märkbar. Samtidigt framhåller Lundberg att 2000-talets Under strecket inte

kan betraktas som ”en dammig monterutställning på ett bortglömt museum”. En av de största skillnaderna mellan 1960-talet och den period som han har studerat är artiklarnas innehåll. Om vi i denna bok kunde slå fast att tidens streckarförfattare utgick från självskrivna bildningsideal och kunskapsanspråk, framstår deras sentida motsvarigheter som mer trevande eller rentav ambivalenta inför sin publik. Klassisk humaniora – filosofiska avhandlingar, litteratur om antik historia, Virginia Woolf-biografier – samsas i senare tid med initierade artiklar om fotboll, tv-serier, populärmusik och dry martinins historia. Kanon har destabiliserats, det humanistiska forskningsfältet har breddats, nya medier har vunnit insteg – och det märks bland streckarna.³⁹

Från vår utkikspost i början av 2020-talet kan vi se ut över en svåröverskådlig offentlighet. Här samexisterar de medieformer som vi känner från efterkrigstiden – de stora tidningarna, bokförlagen och public service-bolagen – med nya tillskott som livaktiga bloggar, en uppsjö av poddar, ett växande antal ljudböcker, ett stort utbud av tv-dokumentärer och konkurrerande internationella strömningstjänster. Det är svårt att veta vad som är dagsländor och vad som kommer att sätta varaktig prägel på samhället.

I denna bok har vi utifrån ett historiskt perspektiv blickat tillbaka på en annan tid, en nyss förgången epok som också rymde ett stort antal olika aktörer, arenor och deloffentligheter. Trots denna uppenbara mångfald har vi visat hur de hängde ihop och samverkade för att sätta humanistisk kunskap i rörelse. Vi vill tro att denna historia bär på betydelsefulla lärdomar för den som vill värna en vital offentlighet även i dag och i morgon.